

Miért kerülnek a nyelvtanulók az angol frazális igék használatát?

1. Bevezetés

Az angol frazális igék (jobb magyar megfelelő híján ezt az elnevezést használom a *phrasal verbs* kifejezésre), pl. *take off*, *put up with*, egy rendkívül érdekes és nagymértékben ellentmondásos nyelvi anyagot képviselnek az angol nyelvben. Számuk állandóan változik, szinte nap mint nap új alakok jelennek meg. Gondoljunk csak a következő új keletű igei szerkezetekre, amelyek a számítástechnika és az Internet elterjedésével kerültek be a köztudatba: *dial up*, *log on/onto/in/into*, *log off*, *back up*, *hack into*, *key in/into* stb.

Gyakoriságukkal kapcsolatban az az általában elterjedt nézet, hogy elsősorban a nyelv beszélt változatában fordulnak elő, ugyanakkor nagyon formális írott nyelvben is megtalálhatjuk őket, és rendkívül termékenyek a szlengben. A frazális igék tehát mindenféle szövegkörnyezetben gyakoriak, ezért minél nagyobb számban való ismeretük és megfelelő használatuk az angol nyelv közel anyanyelvi szinten való elsajátításának megkülönböztetői jegyei között szerepelnek.

Közismert tény, hogy a frazális igék a szókincs-tanulás rettegett területét képezik az angolul tanulók számára, egyrészt mert olyan nagy számban fordulnak elő, másrészt mert igen bonyolult szintaktikai, szemantikai és stilisztikai sajátosságokkal rendelkeznek.

A jelen tanulmány azt vizsgálja, melyek azok az okok, amelyek következtében a nyelvtanulók hajlamosak inkább elkerülni használatukat, egyszavas megfelelőiket részesítve előnyben. Ezzel azonban erőltetetté, természetellenessé válik mondanivalójuk az anyanyelvi beszélők számára.

2. A frazális igék hiánya az anyanyelvben

Feltehetőleg a francia vagy spanyol anyanyelvű nyelvtanulók, akiknek anyanyelvében hiányoznak ezek az összetett igei szerkezetek, sokkal hajlamosabbak elkerülni használatukat, mint pl. a holland vagy német anyanyelvű tanulók. Valószínűleg sokkal több egyszavas igt használják, mint az angol anyanyelvi beszélők. Ez azonban nem egyértelműen bizonyított, és egy érdekes kutatás tárgya lehet.

A magyarban az esetek többségében igekötőkkel fejezzük ki mindazt, amit az angol bizonyos posztverbális viszonyzókkal, pl. *átúszik* ~ *swim across*, *átdob* ~ *throw over*, *áttör* ~ *break through*. Ha konkrét, térbeli a jelentés, nagyon gyakran találunk megfeleltetést a magyar igekötő és az angol igei partikula jelentése között. Az idiomatikus frazális igék esetében ez már nem ilyen egyértelmű (*put off* ~ *elhalaszt*, *own up* ~ *beismer*).

Mindebből az következik, hogy bár az ige+viszonyos szerkezetek jelenléte az anyanyelvben hatással lehet az angol frazális igék elsajátítására, a szemantikai tényezők sokkal nagyobb szerepet játszanak.

3. A frazális igék szemantikai összetettsége

Mint a fentiekben említettük, a tanulók hajlamosak elkerülni a frazális igéket, amikor viszont használják őket, többnyire inkább azokat részesítik előnyben, amelyeknek térbeli, szó szerinti a jelentésük az átvitt értelmű jelentésűekkel szemben.

A konkrét térbeli jelentésű frazális igéktől eltérően számos frazális ige jelentése kétértelmű, mivel lehet konkrét térbeli és átvitt értelmű jelentésük is. Ez azonban nem mindig tudatosodik a nyelvtanulóban, gondoljunk csak olyan példákra, mint *The dog dug up a bone ~ We dug up some interesting facts. The ship went under ~ The company went under. Vagy The sun came out. ~ The secret came out.*

A helyzetet még inkább bonyolítja az a tény, hogy sok frazális ige több jelentéssel is rendelkezik, pl. *come out*. A szótárak általában a következő jelentéseit adják meg: 1. kijön valahonnan; 2. megjelenik (csillag), kijön (nap); 3. kinyílik (bimbó); 4. eltűnik (pecsét a ruhán); 5. napvilágra kerül, kitudódik (hír); 6. megjelenik (könyv); 7. előjön, előtűnik (fénykép másolatban); 8. kijön, észrevehetővé válik (különbség); 9. sztrájkba lép; 10. jól/rosszul végződik (ügy); 11. nyilvánosságra hozza homoszexualitását.

Bár a frazális igék többsége nem kompozicionális jelentésszerkezettel rendelkezik, számos kognitív grammatikus, mint pl. Lindner (1982), Lakoff (1987), Rudzka-Ostyn (2003) mutatott rá arra a tényre, hogy a prepozíciók/partikulák/prefixumok jelentése bizonyos mértékig elemezhető, és nem olyan önkényes, mint ahogy a hagyományos nyelvészek feltételezték. A fent említett nyelvészek azzal érvelnek, hogy a viszonyoszó sajátos jelentést kölcsönöznek az igének. Vannak konkrét térbeli jelentéseik, vagyis a központi, prototipikus jelentések. Az átvitt értelmű jelentések ezekből indulnak ki különbözőképpen, többnyire metaforikus kiterjesztés útján, és így az egymással kapcsolatos jelentések összetett hálózatát képezik. Vizsgáljuk meg a jelentések milyen összefüggő rendszerét fedezhetjük fel az *out* esetében:

- kijönni valahonnan:
 - a) elhagyni egy helyet vagy teret: *fly out, set out*
 - b) elhagyni, egy csoportot vagy tevékenységet: *drop out, log out*
 - c) megjelenni, láthatóvá válni: *come out, stick out*
 - i. létrehozni valamit: *bring out, turn out*
 - ii. kitudódni, felfedezni: *turn out, figure out*
- eltávolítani:
 - a) elmozdítani egy helységből: *let out, throw out*
 - b) eltávolítani úgy, hogy semmi sem marad: *empty out, wipe out*
- megakadályozni:
 - a) valakit/valamit a bejutástól: *keep out, lock out*
 - b) valamit vagy valakit attól, hogy láthatóvá, hallhatóvá váljon: *block out, blot out*
- kinn, nem benn
 - a) nem egy épületben benn: *camp out, sleep out*
 - b) az otthontól távol, főleg szórakozás céljából: *eat out, invite out*
- kifelé haladni valamiből
 - a) a központból kiterjedni minden irányba: *branch out, spread out*

b) a központból kiadni, kiküldeni, kiosztani: *hand out, send out*

Az igei partikulák ilyen jellegű elemzéseiből származó eredmények beépítése a nyelvoktatásba jelentős mértékben megkönnyítheti a frazális igék jelentéstanításának problémáját is.

4. A frazális igék szintaktikai problémái

A frazális igék szintaktikája is rendkívüli összetettséget mutat. A legtöbb gondot kétségtelenül a tárgy helye okozza. Hasonlítsuk össze a következő két példát:

He *ran up* the hill. *He *ran* the hill *up*. He *ran up* it.* He *ran* it *up*.
He *ran up* a bill. He *ran* a bill *up*. He *ran* it *up*.* He *ran up* it.

A különbség abból adódik, hogy az első esetben az *up* prepozíció, ezért a tárgynak mindig követni kell azt, akár főnév, akár névmás. A második esetben az *up* határozói viszonyzó és a szabályok szerint a főnév vagy megelőzi, vagy követi a határozói viszonyzót, kivéve, ha az névmás. Ebben az esetben a névmás helye az ige és a viszonyzó között van. (lásd Quirk és mtsai, 1985: 1153–55).

A frazális igékben előforduló partikulák egy része prepozíció, pl. *after, at, for, into, of, with*, más része viszont határozói viszonyzó, pl. *aback, apart, away, back, out*. A gondot az jelenti, hogy jó néhányuk mindkettő lehet, pl. *about, across, by, down, in, off, on, over, through, up*. A legtöbb angol kiadású tankönyv szerzői feltételezik, hogy a nyelvtanulók ezt egyszerűen felismerik, ami az esetek többségében nem így van, és ezért helytelenül használják a szerkezetet.

Ennek elkerülése érdekében tanácsos ilyenkor egy jó frazális igei szótárt kézbe venni, amelyek explicit módon jelölik a tárgy helyét a szerkezetben, pl. *make sth up, make up sth* vagy *V+N+A, V+A+N, V+PRON+A*. Bármelyik kiadó frazális igei szótára nagyon hasznos lehet, hogy csak néhányat említsünk: *Collins Cobuild Dictionary of Phrasal Verbs, Cambridge International Dictionary of Phrasal Verb, Oxford Dictionary of Phrasal Verbs* és *Macmillan Phrasal Verb Plus*.

A fenti szabályok azonban nem értelmezhetők mereven, mivel sok esetben a partikula elmozdítása korlátozott. Ezen megszorítások közé a grammatikusok (lásd Fraser, 1974, Chen, 1986, Gries, 1999) általában a következő tényezőket említik:

- A partikula elmozdítása nem lehetséges ellentétesen hangsúlyos főnévi szó szerkezetes tárgy esetében:
He *bought back* the book. *He *brought* the book *back*.
- A tárgy hosszúsága és összetettsége is akadály lehet a viszonyzó elmozdításának:
Noone *brought up* the questions everyone most wanted to hear asked.
*Noone *brought* the questions everyone most wanted to hear asked *up*.
- Az irányt jelölő határozó jelenléte is meghatározó tényező lehet a szórendre:
He *put* the bag *down* onto the floor.
*He *put down* the bag onto the floor.
- A legdöntőbb tényező azonban az idiomatikus jelentés: minél idiomatikusabb a jelentés, annál kevésbé valószínű, hogy a partikula elválik az igétől:
She *eked out* a poor existence/her salary/a living by selling flowers.
*She *eked* a poor existence/her salary/ a living *out* by selling flowers.

Az ilyen frazális igék esetében kollokációs megszorítások is érvényesülnek az ige és a tárgy között. Sok esetben annyira idiomatikus a jelentés, hogy más főnévvel nem is fordulnak elő, mint a következő példák is mutatják: *bring in a verdict, gum up the*

works, hand in your notice, hold down a job, live out your dreams, put in an appearance, rip up the notebook, shut up the shop, turn over a new leaf, take up arms stb.

5. A kollokációk tudatos felismerésének hiánya

Mint az előzőekben említett példákból is látható, bizonyos frazális igék a főnevek csak egy bizonyos fajtájával kapcsolódnak össze. A nyelvtanulók gyakran nincsenek tudatában ezeknek a speciális kapcsolatoknak, és ennek következtében gyakran olyan szavakat használnak együtt, amelyek normális körülmények között nem fordulnak együtt elő. Figyeljük meg az frazális igék kollokációs lehetőségeit a következő példákban:

die down ■ *applause, commotion, excitement, fighting, fuss, laughter, noise, protest*

come under ■ *attack, criticism, fire, pressure, scrutiny, strain, threat*

jump at ■ *chance, idea, offer, opportunity*

keep to ■ *agreement, plan, rules, schedule, timetable*

Mint a fenti példákból is látszik, bizonyos frazális igék esetében az alany vagy a tárgy a főnevek egy bizonyos körét foglalja magában. Ezen kollokációs megszorítások ismerete is elengedhetetlenül szükséges az angol frazális igék (közel) anyanyelvi szinten való elsajátításához.

6. A frazális igék stilisztikai sajátosságainak hiányos ismerete

Milyen más tényezők akadályozhatják még az frazális igék elsajátításának folyamatát és helyes használatát? A tanulók sokszor nincsenek tudatában a frazális igéknek az informális szöveggörnyezetben (*cobble together, notch up*), illetve a nyelv formális, írásos változatában való előfordulásuk közti különbségeivel (*consign to, engage in*). Gyakran használják helyettük egyszavas megfelelőiket is mindenféle szöveggörnyezetben, amelyek között sok latin eredetű ige is található, s különösen ezek sokkal formálisabbak a frazális igéknél. Gondoljunk például a *dismantle ~ take apart, misbehave ~ play up, surrender ~ give in, reject ~ turn down* közti stilisztikabeli különbségekre.

Az is igaz viszont, hogy sok esetben a frazális igéknek fontos lexikai úrt betöltő szerepük is van, hiszen olyan fogalmakat fejezünk ki velük, amelyeknek nincs kézzel fogható egyszavas megfelelője, így ezek körül írásos kifejezése mesterkélt hatást kelt, pl. *My car broke down (stopped working)*; *Could you put me up for the night? (give me accommodation in your house)*; *Ann saw Terry off at the station (went there with him in order to say good bye to him)*.

Bár mint a fentiekben utaltunk rá, a frazális igék mindenféle szöveggörnyezetben használatosak, mégis az anyanyelvi beszélők kétszer olyan gyakran használják őket a köznyelvi beszédben, mint a hivatalos írott nyelvben. A nyelvtanulók viszont hajlamosak formális esszében is használni őket, mivel ekkor több idejük van átgondolni mondanivalójukat, és sokkal valószínűbb, hogy eszükbe jut egy frazális ige. Ezzel szemben a beszédben gyakran a már esetleg jobban rögződött egyszavas megfelelőt részesítik előnyben.

Valójában nagyon sokféle szöveggörnyezet van – még egészen formális is lehet –, ahol a frazális igével tudjuk legtermészetesebb módon kifejezni mondanivalónkat, ezért nagyon fontos a tanulókkal elsajátítani a frazális igék megfelelő szöveggörnyezetben való használatát.

6. Összegzés

Az angol frazális igék, más szóval ige+viszonyos szerkezetek számos akadályt állítanak a nyelvtanulók elé az angol szókinccs elsajátításának rögzös útján. A nehézséget jelentő tényezők között említettem az frazális igék hiányát az anyanyelvben, de az igazi problémát kétségtelenül elsősorban szintaktikai és szemantikai összetettségük és stilisztikai sajátosságai okozzák. Ezekben látom a fő okát annak, hogy a tanulók sok esetben inkább egyszavas megfelelőiket választják, ami sokszor természetellenes hatást kelt az anyanyelvi beszélőkben.

Meg vagyok győződve, hogy mindezek kiküszöbölhetők, ha nem frazális igék listáival bombázzuk a tanulókat, hanem természetes szövegkörnyezetben, szintaktikai és kollokációs sajátosságai hangsúlyozásával, témakörökben, speciális beszédzándékokban való előfordulásuk bemutatásával próbálunk minél több frazális igét elsajátítani tanulóinkkal. Az előfordulási gyakoriság mellett természetesen fontos szerepet játszhat a fent említett buktatók tudatosítása is.

IRODALOM

- Cowie, A. P. & R. Mackin (1993). *Oxford Dictionary of Phrasal Verbs*. Oxford: Oxford University Press.
- Chen, Ping (1986). Discourse and Particle Movement in English. *Studies in Language*. 10–1. pp. 79–95.
- Fraser, B. (1976). *The Verb-Particle Combination in English*. New York: Academic Press.
- Gries, Stefan T. (1999). Particle movement: A cognitive and functional approach. *Cognitive Linguistics*. 10. 2, pp. 105–145.
- Kovács, Éva (1998). *The Syntax and Semantics of Phrasal Verbs in English*. Ph.D. diss. Debrecen: KLTE.
- Lakoff, George (1987). *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lindner, Susan J. (1981). *A Lexico-Semantic Analysis of English Verb-Particle Constructions with OUT and UP*. Ph.D. diss. San Diego: University of California.
- Pye, Glennis (1997). *Cambridge International Dictionary of Phrasal Verbs*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rudzka-Ostyn, Brygida (2003). *Word Power: Phrasal Verbs and Compounds A Cognitive Approach*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Rundell, Micheal (2005). *Macmillan Phrasal Verb Plus*. Oxford: Bloomsbury Publishing Plc.
- Sinclair, J. (1995). *Collins Cobuild Dictionary of Phrasal Verbs*. Harper Collins Publisher.
- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.